p-ISSN 0044-1600
e-ISSN 2392-3458

Zagadnienia Ekonomiki Rolnej
Problems of Agricultural Economics

www.zer.waw.pl

1(354) 2018, 80-95

DOI: 10.30858/zer/89616

PŁATNOŚCI BEZPOŚREDNIE A DOTOWANE UBEZPIECZENIA UPRAW W ROLNICTWIE

AGNIESZKA BIERNAT-JARKA
JOANNA PAWŁOWSKA-TYSZKO

Abstrakt

W artykule przedstawiono rodzaje dotowanych ubezpieczeń upraw w rolnictwie. Celem opracowania było omówienie zmian powierzchni ubezpieczonych upraw w latach 2009-2015, a także pokazanie związku pomiędzy wprowadzeniem Ustawy o ubezpieczeniu upraw a faktycznym poziomem zawieranych umów ubezpieczenia przez rolników. W artykule starano się odpowiedzieć na pytanie, czy zasada przymusowości ubezpieczeń związana z otrzymywaniem płatności bezpośrednich zwiększyła zainteresowanie rolników ubezpieczeniami dotowanymi z budżetu państwa. Podstawą analizy były dane pochodzące z Roczników Statystycznych GUS, sprawozdań zakładów ubezpieczeniowych składanych do MRiRW, ARiMR oraz systemu rachunkowości rolnej FADN za okres 2009-2015.

Słowa kluczowe: rolnictwo, ryzyko, ubezpieczenia, rolnicy, płatności bezpośrednie, Unia Europejska, Polska.

Kody JEL: B10, Q18, G22.

Wstęp

Rolnictwo jest działem gospodarki narodowej niezwykle silnie powiązanym z warunkami otoczenia. Uzależnienie produkcji od czynników środowiskowych, czy też układu zjawisk przyrodniczych powoduje silny związek ze środowiskiem naturalnym i występującymi w nim klęskami żywiołowymi. Dlatego też szczególne znaczenie przy podejmowaniu decyzji w gospodarstwach rolnych zajmuje kwestia zarządzania ryzykiem w działalności rolniczej. Funkcje ochrony przed

Dr inż. Agnieszka Biernat-Jarka, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Polityki Europejskiej i Marketingu; ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa (agnieszka_biernat_jarka@sggw.pl).
Dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Finansów Rolnictwa; ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa (joanna.pawlowska-tyszko@ierigz.waw.pl).

ryzykiem w rolnictwie pełnią ubezpieczenia oferowane przez zakłady i towarzystwa ubezpieczeniowe. Ubezpieczenia można zatem zdefiniować jako narzędzie przenoszenia ryzyka na ubezpieczyciela. Niektórzy autorzy (Banasiński, 1996) przypisują im funkcję regulatora procesów rozwojowych gospodarki, zakłóconych przez zdarzenia losowe, klęski żywiołowe i nieszczęśliwe wypadki. Funkcjonowanie ubezpieczeń polega na rozłożeniu kosztów regulacji (pośrednio lub bezpośrednio) na z góry określone jednostki korzystające z tego narzędzia. Należy również zauważyć, że ubezpieczenia stanowią formę kompensowania szkód losowych w odniesieniu do osób fizycznych, jak i jednostek gospodarczych reprezentujących różne sektory. Nie bez znaczenia dla rozwoju ubezpieczeń jest również polityka państwa, która może istotnie wpłynąć na strukturę portfela ubezpieczeń, czy też planowanie zapotrzebowania podmiotów gospodarczych na asekurację. Szczególną rolę państwa w tym obszarze dostrzega się w sektorze rolnictwa, do którego kierowane są zarówno ubezpieczenia o charakterze obowiązkowym, jak i dobrowolnym. Państwo pełni w ubezpieczeniach rolniczych funkcję gwarancyjną, przy czym pierwotne względem niej są funkcja regulacyjna i inicjująca system ubezpieczeń obowiązkowych. Sytuacja ta ma miejsce w ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich z dopłatami państwa, gdzie państwo stanowi swoistego rodzaju bufor bezpieczeństwa/gwaranta zarówno dla zakładów ubezpieczeniowych, jak również rolników.

Przesłanką do zajęcia się problematyką powiązania płatności bezpośrednich z dotowanymi ubezpieczeniami było wprowadzenie zapisów Ustawy o ubezpieczeniach upraw i zwierząt gospodarskich nakładających na rolników obowiązek ubezpieczenia powierzchni połowy upraw. Artykuł ma na celu ocenę powiązania zmian powierzchni ubezpieczonych upraw przez rolników (aspekt przymusowości) z powierzchnią gruntów objętych systemem płatności bezpośrednich. W tym kontekście postawiono hipotezę, iż wprowadzona Ustawa o ubezpieczeniu upraw i zwierząt gospodarskich zwiększyła zainteresowanie rolników ubezpieczeniami upraw. W opracowaniu wykorzystano dane pochodzące z Roczników Statystycznych GUS, sprawozdań zakładów ubezpieczeniowych składanych do MRiRW, ARiMR oraz systemu rachunkowości rolnej FADN. Zebrany materiał obejmował lata 1990-2015. Szczegółowej analizie statystycznej poddano dane rachunkowości rolnej FADN za okres 2009-2015, które zostały zaprezentowane w formie tabel i wykresów.

Ryzyko ubezpieczeniowe w teorii ekonomii

Podejście do ryzyka zmieniało się wraz z rozwojem myśli ekonomicznej. Już w ekonomii klasycznej Smith i Ricardo zwracali uwagę na znaczenie ryzyka w prowadzonej działalności gospodarczej. Smith podkreślał, iż przy zastosowaniu kapitału stopa zysku ulega zmianie w zależności od tego, czy przychody są bardziej czy mniej niepewne. Jednak stopa zysku nie wzrasta proporcjonalnie do ryzyka, aby go całkowicie wyrównać (Zabielik, 2003).

Bracia Bernoulli na początku XVIII wieku twierdzili, że każda osoba powinna dokonywać wyboru i podejmować decyzje zgodnie z zasadą użyteczności. Przy

czym trzeba pamiętać, iż poszczególne jednostki nie dysponują dokładnie takim samym zasobem informacji, a czasem inaczej oceniają posiadane dane (Karczmarek, 2005). Jacob Bernoulli był jednym z pierwszych badaczy, który zajął się związkami między prawdopodobieństwem a jakością informacji. Zakładał, że w podobnych warunkach występowanie lub niewystępowanie pewnego zdarzenia w przyszłości będzie odpowiadało tym samym prawidłowościom, do których doszło w przeszłości (Karczmarek, 2005).

Znacznie dokładniejszą analizę ryzyka przeprowadził Knight. W swoim dziele *Risk, Uncertainty and Profit* z 1921 roku stwierdził, iż w praktyce gospodarczej występują i jednocześnie dominują zdarzenia niepowtarzalne, które są niewycenialne, czyli niepewne (Knight, 1921). Poza tym mamy do czynienia ze zdarzeniami powtarzalnymi, wycenialnymi, w odniesieniu do których możemy określić prawdopodobieństwo ich wystąpienia, czyli ryzyka. Także Lange (1967), odnosząc się do ryzyka, jasno określił, że gdy nie jesteśmy w stanie zastosować rachunku prawdopodobieństwa, mamy do czynienia z niepewnością, natomiast jeśli możliwość taka istnieje, to mamy do czynienia z ryzykiem. Knight wyodrębnił ryzyko, od którego można się ubezpieczyć (np. od pożaru) i ryzyko, od którego ubezpieczenia nie ma, co wynika z dynamicznych przemian na rynku (Landreth i Colander, 2005). Autor ten podkreślił także, iż formułowanie wniosków z obserwacji występowania zdarzeń w przeszłości jest wyjątkowo ryzykowne. Często przedsiębiorcy prognozują pewne zdarzenia w przyszłości na podstawie analizy przeszłości, nie zwracając uwagi na istotne zmiany w zakresie poprawy bądź pogorszenia określonego zjawiska lub nie potrafiąc takich zmian rozpoznać. Każde zdarzenie jest wyjątkowe, nie ma dwóch takich samych zdarzeń, dlatego też nie da się oszacować rzeczywistego prawdopodobieństwa dla zdarzenia, które nas interesuje (Karczmarek, 2005). Zdaniem Knighta wadą klasycznej ekonomii, podkreślającą konkurencję doskonałą, było założenie, że każdy uczestnik systemu posiada o nim pełną wiedzę. W przypadku, gdy przyszłość jest nieznana, wynik określają prawa rachunku prawdopodobieństwa. Podobnie Keynes w swojej koncepcji ekonomicznej uważał, iż procesy gospodarcze podlegają ciągłym zmianom; w związku z tym to, że zdarzenie występowało w przeszłości, nie oznacza, że będzie miało miejsce w przyszłości (Karczmarek, 2005).

Pojęcie ryzyka i zrozumienie jego istoty ma podstawowe znaczenie zarówno dla teorii, jak i praktyki ubezpieczeń (Ronka-Chmielowiec, 2002). Zauważył to już von Thünen (przedstawiciel ekonomii przestrzennej) w latach 1826-1863, który podkreślał, że ryzyko związane z prowadzeniem interesów można skalkulować i ubezpieczyć, zdarzają się jednak takie inicjatywy gospodarcze, których nie ubezpieczy żadne towarzystwo asekuracyjne (Thünen, 1910). Podobne stanowisko przyjął Willett, który uważał, że człowiek nie jest w stanie zmienić biegu wydarzeń, ale może je przewidzieć i zabezpieczyć się przed niepożądanymi następstwami (Willett, 1951). Doprecyzował to stanowisko Knight, twierdząc, że tylko ryzyko jest ubezpieczalne i można je mierzyć z zastosowaniem rachunku prawdopodobieństwa, ponieważ ryzyko odnosi się do niekorzystnych zdarzeń ilościowych faktycznie zachodzących. Pozostałe niepewne zdarzenia, ze względu na brak cech ryzyka, nie mogą zostać ubezpieczone.

Friedman i Savage (1948), odnosząc się do ubezpieczeń, wskazywali, że ubezpieczenie oznacza przedkładanie pewnej małej straty (składki ubezpieczeniowej) nad niewielką szansę dużej straty (np. szkody spowodowane przez klęskę żywiołową). Kwestia zysku, a więc ograniczenie wystąpienia straty, jest impulsem do podjęcia ryzyka, zaś sam zysk jednostki jest zapłatą za jego podjęcie. Z kolei Arrow (1979) podkreślał, że istotą ubezpieczenia jest przenoszenie ryzyka, które pojawia się w systemie gospodarczym w wielu formach i zawsze przy pewnych ograniczeniach. Ubezpieczenie jest ograniczone do pewnego zakresu, gdyż wiele typów ryzyka klasyfikuje się jako nie nadające się do ubezpieczenia. Poza tym ubezpieczenie ograniczone jest do sumy (faktycznych strat) oraz ubezpieczyciel może wymuszać na ubezpieczonym pewne zachowania (konieczność wykonania badań lekarskich). Minc do środków ograniczających ryzyko zalicza także m.in. ubezpieczenia zdarzeń i obiektów (Minc, 1997). Co więcej zwraca on uwagę, że opłaty ubezpieczeniowe stanowią element kosztów przedsiębiorstwa i prowadzą do wzrostu cen, jednak brak ubezpieczenia może powodować stratę znacznie przewyższającą wysokość składki (opłaty). Rozważając powyższe kwestie z perspektywy sektora rolniczego, tylko część działalności prowadzona w tym obszarze obarczona jest czystym ryzykiem, które wynika ze zmienności zdarzeń pogodowych czy też możliwości wystąpienia chorób epizootycznych zwierząt. Zdarzenia te są z reguły ubezpieczalne. W sektorze rolniczym istnieją jednak obszary, które trudno ubezpieczyć, jak np. zmienność cen produktów i surowców rolniczych czy zmienność uwarunkowań prawnych i politycznych. Patrząc z perspektywy zakładów ubezpieczeniowych, trudno byłoby przyjąć im ten rodzaj ryzyka.

Brak możliwości ubezpieczenia niektórych zdarzeń gospodarczych oraz istnienie ryzyka systemowego ma swoje konsekwencje w postaci konieczności wprowadzenia przez państwo regulacji w postaci takiej jak np. dopłaty mające na celu ochronę strategicznych obszarów działalności i sektorów. Podsumowując aspekt ryzyka, należy podkreślić, iż jest on nieodłącznym zjawiskiem procesu podejmowania decyzji. Chociaż, jak wskazuje Sulewski (2015), ryzyko można postrzegać negatywnie (zagrożenie), jak i pozytywnie (szansa), to w kontekście prowadzenia działalności gospodarczej, zwłaszcza rolniczej, zazwyczaj zauważamy je w aspekcie zagrożeń, np. pogodowych. Dlatego też należy odnieść się do możliwości ograniczania ryzyka w produkcji rolniczej poprzez zawieranie ubezpieczeń.

Ubezpieczenia w rolnictwie w wybranych krajach UE

W ostatnich latach Komisja Europejska, podkreślając coraz większe znaczenie skutecznego zarządzania ryzykiem w rolnictwie, dążyła do wprowadzenia jednakowych rozwiązań w tym zakresie w poszczególnych krajach Unii Europejskiej. Na podstawie aktualnie obowiązującego Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (art. 36 rozporządzenia nr 1305/2013) państwa członkowskie mają możliwość współfinansowania składek ubezpieczeniowych, które rolnicy płacą w związku z ubezpieczeniem plonów, zwierząt i roślin. Wsparcie finansowe z budżetu państwa nie może przekroczyć 65% należnej składki z tytułu ubezpiecze-

nia upraw, zwierząt i roślin od strat gospodarczych spowodowanych niekorzystnymi zjawiskami pogodowymi (mrozu, gradu, lodu, deszczu i suszy) oraz chorobami zwierząt lub roślin czy inwazją szkodników. Poza tym dopuszcza się także wsparcie z budżetu państwa na rzecz funduszy wspólnego inwestowania lub narzędzi stabilizacji dochodów w postaci wkładu finansowego zapewniającego rekompensatę dla rolników za poważny spadek dochodów. Wsparcie w sytuacji spadku uruchamiane jest, gdy straty spowodowane niekorzystnym zjawiskiem pogodowym, chorobą zwierząt lub roślin stanowiły więcej niż 30% średniej rocznej produkcji z poprzednich trzech lat (albo też średnią z trzech lat opartą na okresie pięciu wcześniejszych lat, z wyłączeniem wartości najwyższej i najniższej) (art. 36 rozporządzenia nr 1305/2013). Kraje, które wprowadziły ten system u siebie, to m.in.: Belgia, Francja, Chorwacja, Węgry, Włochy, Łotwa, Litwa, Malta, Holandia i Portugalia (*Risk management schemes in EU agriculture*, 2017).

W Hiszpanii system ubezpieczeń w rolnictwie jest bardzo dobrze rozwinięty, funkcjonuje od 1978 roku. Publiczno-prywatny system ubezpieczeń daje możliwość ochrony przed niekorzystnymi czynnikami pogodowymi i szkodnikami oraz chorobami zwierząt. Ochroną ubezpieczeniową objęte są uprawy, zwierzęta hodowlane oraz lasy. Specyfika systemu polega na tym, iż firmy ubezpieczeniowe zrzeszone są w organizację pod nazwą Agroseguro (http://agroseguro.es/agroseguro/quienes-somos/introduccion-y-objetivos/introduction-and-objectives 3.11.2017). W 2017 roku organizacja ta zrzeszała 22 zakłady ubezpieczeń. Hiszpański system ubezpieczeń rolnych opiera się na uczestnictwie instytucji publicznych i prywatnych oraz dobrowolnym udziale rolników. Nad funkcjonowaniem systemu czuwa ENESA, czyli Państwowy Urząd Ubezpieczeń Rolnych, który określa plan ubezpieczeń rolnych, w tym wysokość dopłat do składek ubezpieczeniowych. Ważną cechą tego systemu są dopłaty z budżetu państwa lub od władz poszczególnych regionów do składek ubezpieczeniowych. Agroseguro zarządza subsydium w imieniu producenta, producent płaci jedynie część swojej składki po odjęciu dotacji, zaś Agroseguro następnie składa wniosek o pozostałą kwotę potrzebną do pokrycia całkowitego kosztu ubezpieczenia od państwa (ENESA) i regionów autonomicznych. Średnia wysokość dopłat do składek ubezpieczeniowych ze strony rządu i władz samorządowych wynosi 50%, do ubezpieczenia upraw około 60% (Wojciechowska-Lipka, 2013). ENESA razem z Agroseguro określa taryfy składek, prowadzi badania i analizy w zakresie szkód w produkcji rolnej (Lipińska, 2016).

W Niemczech występują następujące rodzaje ubezpieczeń: upraw od gradu i ubezpieczenie zwierząt, a także ubezpieczenie lasów z dotowaną 50% składką ubezpieczeniową. Ubezpieczeniem od gradu objęte jest sześćdziesiąt procent całkowitej powierzchni upraw w kraju. W Niemczech nie ma dopłat z budżetu państwa, dlatego też rolnicy ponoszą 100% kosztów ubezpieczenia upraw (Mahul i Stutley, 2010). Ubezpieczenia upraw zawierane są przez towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, prywatne firmy ubezpieczeniowe i firmy publiczne. Na rynku niemieckim funkcjonuje 14 firm ubezpieczeniowych oferujących ubezpieczenia od gradu i jedna firma oferująca ubezpieczenie od wielu ryzyk. Gradobicie upraw ubezpieczane jest z 8% udziałem własnym. W przypadku zwierząt gospodarskich

ponad 50% rolników zajmujących się chowem zwierząt posiada polisę ubezpieczeniową od strat spowodowanych chorobami zwierząt. Straty z tego tytułu, a także koszty utylizacji pokrywane są z Tierseuchenkasse, który jest funduszem prywatno-publicznym. Działalność Tierseuchenkasse jest finansowana ze składek pobieranych od właścicieli zwierząt i dotacji od krajów związkowych. Fundusz finansowany jest w 50% przez rolników (wysokość opłat zależy od gatunku zwierząt) i w 50% przez państwo (Wojciechowska-Lipka, 2013). Poza tym w Niemczech funkcjonuje także pomoc państwa w przypadku wystąpienia klęsk żywiołowych, np. powodzi czy suszy.

Ubezpieczenie upraw we Francji ma długą historię. W 1964 r. utworzono Państwowy Fundusz Gwarancji Klęsk Rolniczych (FNGCA), którego celem była wypłata odszkodowań w sytuacji wystąpienia klęsk żywiołowych. Fundusz ten finansowany jest w połowie przez dotacje z budżetu państwa i rolników. W 2005 r. nastąpił rozwój ubezpieczeń prywatnych. Wprowadzono także dopłaty do składek ubezpieczeniowych upraw w wysokości 35% wartości składki (Wojciechowska-Lipka, 2013). W 2010 r. nastąpiła likwidacja FNGCA i powołano Fundusz Zarządzania Ryzykiem Rolniczym (FNGRA). W latach 2010-2015 ubezpieczenia upraw dotyczyły głównie upraw polowych oraz, w mniejszym stopniu, upraw winorośli i warzyw. Mimo wprowadzanych zmian w systemie ubezpieczeń w dalszym ciągu widoczny był niski ich poziom, a mianowicie w 2013 roku tylko 30,6% powierzchni upraw było ubezpieczonych (27% w 2010 roku, głównie były to zboża) (Enjolras i Santeramo, 2016). Dlatego też w celu zwiększenia popularności polis ubezpieczeniowych rząd francuski, wraz ze związkami zawodowymi rolników i ubezpieczycielami, zdecydował się na zmianę systemu od 2013 roku. Zamiast rozwijania bardziej złożonych produktów ubezpieczeniowych podjęto decyzję o stworzeniu nowego systemu, który miał spowodować zwiększenie liczby ubezpieczonych. W sytuacji wystąpienia klęsk żywiołowych polisa uprawniała do wypłaty odszkodowań do wartości kosztów produkcji, tak by rolnik mógł ponownie rozpocząć działalność lub nowy cykl produkcyjny. W praktyce odszkodowania były obliczane na podstawie hektara dla danej produkcji i lokalizacji gospodarstwa. Obecnie zakres ubezpieczeń upraw we Francji, wprowadzony w styczniu 2016 r., obejmuje odszkodowanie z tytułu zniszczeń spowodowanych mrozem, gradem, powodziami, suszami. Aby uzyskać odszkodowanie, szkoda musi przekroczyć 30% średniej produkcji historycznej (średnia z trzech ostatnich lat). Dotyczy to głównie czterech sektorów: upraw winorośli, upraw polowych, użytków zielonych i produkcji owoców. Struktura nowej polisy ubezpieczeniowej składa się z trzech poziomów (Enjolras i Santeramo, 2016):

- Pierwszy poziom zabezpiecza jedynie przed stratami w produkcji. Koszty produkcji są corocznie ustalane przez Izby Rolnicze i ekspertów. Zgodnie z rozporządzeniem UE ten pierwszy poziom jest dotowany w wysokości 65%.
- Drugi poziom zabezpiecza przed zmniejszeniem wydajności w gospodarstwie. Dotacje z budżetu państwa są ograniczone do 45%.
- Trzeci poziom proponuje dodatkowe gwarancje w przypadku zmian cen i zmniejszenia poziomu jakości produktów. Ten poziom nie jest objęty żadną dotacją.

Według obliczeń francuskich ubezpieczycieli składka polisy ubezpieczeniowej w uprawach polowych wynosi po dotacji około 10 euro na hektar (Enjolras i Santeramo, 2016). Jak pokazują badania Enjolras i Santeramo (2016), w pierwszym roku działalności nowa polisa ubezpieczeniowa nie zwiększyła udziału rolników zawierających umowy dotyczące ubezpieczenia upraw. Jednak powodzie i gradobicia latem 2016 roku w całym kraju sprawiły, że tysiące rolników odczuło finansowe konsekwencje braku ubezpieczenia.

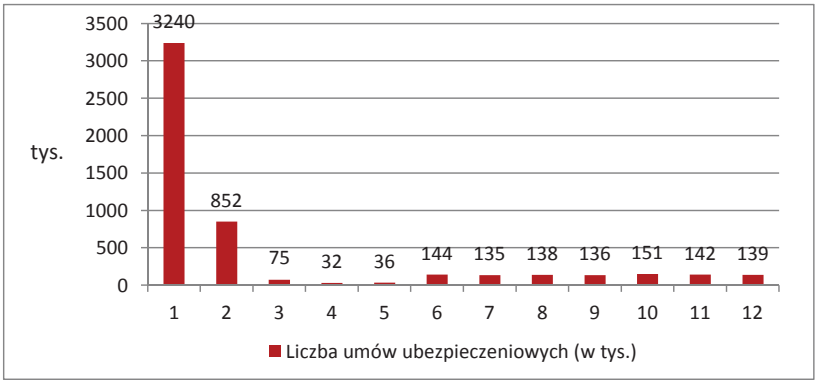
Zasady ubezpieczenia upraw w ramach przepisów prawnych w Polsce

W dniu 7 lipca 2005 roku uchwalono ustawę o dopłatach do ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (*Ustawa o ubezpieczeniach*..., 2005), która wielokrotnie zmieniona uzyskała swój ostateczny kształt 23 marca 2017 roku. Założeniem ustawodawcy było upowszechnienie ubezpieczeń upraw i zwierząt, które po roku 1990 zostały ograniczone, a także zmniejszenie wielkości doraźnej pomocy kierowanej do poszkodowanych producentów rolnych ze środków budżetu państwa. Ustawa o ubezpieczeniach wprowadziła kilka ważnych z punktu widzenia rolników zasad, m.in. możliwość zawierania umów obowiązkowego ubezpieczenia upraw od ryzyka, zastosowanie dopłat do składek z tytułu zawarcia umów ubezpieczenia od ryzyk wystąpienia skutków zdarzeń losowych w rolnictwie, a także możliwość zastosowania dotacji celowej związanej z pokryciem strat spowodowanych przez suszę, powódź, grad i inne określone w ustawie zdarzenia losowe. Na podstawie Ustawy z dnia 7 marca 2007 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich dopłaty z budżetu państwa stosowane są do składek płaconych przez rolników z tytułu zawarcia umów ubezpieczenia od wystąpienia następujących zdarzeń losowych: w produkcji roślinnej (tj. upraw – zbóż, kukurydzy, rzepaku, rzepiku, chmielu, tytoniu, warzyw gruntowych, drzew i krzewów owocowych, truskawek, ziemniaków, buraków cukrowych lub roślin strączkowych) od huraganu, powodzi, gradu, pioruna, suszy, ujemnych skutków przezimowania i przymrozków wiosennych, zaś w produkcji zwierzęcej (tj. bydła, koni, owiec, kóz, drobiu lub świń) od: huraganu, powodzi, deszczu nawalnego, gradu, pioruna, obsunięcia się ziemi, lawiny, uboju z konieczności. Dopłaty do składek realizowane są ze środków budżetu państwa. Dopłaty te mogą wynosić (Ustawa z dn. 23 marca 2017 r.) do 65% składki w przypadku zawarcia przez rolnika umowy ubezpieczenia i określenia przez ubezpieczyciela stawki taryfowej nie wyższej niż 9% sumy ubezpieczenia. W odniesieniu do użytków rolnych klas V i VI powyższa stawka może być określona w nieco wyższej wysokości, odpowiednio na poziomie 12 i 15% sumy ubezpieczenia upraw. W przypadku ubezpieczenia zwierząt określone stawki taryfowe ubezpieczenia nie mogą z kolei przekroczyć 0,5% sumy ubezpieczenia. Zakład ubezpieczeń odpowiada za szkody w plonie głównym, jeśli wyniosły one co najmniej 30%, a spowodowane zostały przez zdarzenia typu huragan, piorun, suszę lub niekorzystne skutki przezimowania roślin. Ustawa wprowadza jeszcze jeden podstawowy przepis określający przymusowość ubezpieczeń. Mianowicie producenci rolni mają obowiązek ubezpieczenia przynajmniej 50% powierzchni upraw, na powierzchnię których zostały wypłacone płatności bezpośrednie do gruntów rol-

nych. Należy podkreślić, że konieczność zawarcia umowy ubezpieczenia w gospodarstwie nie dotyczy całych UR, tylko tzw. zasiewów, których w Polsce jest nieco ponad 10 mln ha. Producent rolny, który nie spełni tego obowiązku, podlega niewielkiej karze 2 euro od 1 ha. Jedynie brak polisy ubezpieczenia powoduje obniżenie pomocy krajowej z tytułu wystąpienia klęsk żywiołowych o 50%.

Zakres ubezpieczeń w rolnictwie w Polsce

W roku 1990 zniesiono obowiązkowe ubezpieczenia upraw, co spowodowało duży spadek zakupywanych umów, z poziomu około 3 mln w roku 1990 do poziomu 75 tys. z roku 1997 i 32-36 tys. w latach bezpośrednio poprzedzających wprowadzenie Ustawy z 2005 roku (rys. 1). Nowa ustawa miała być impulsem do nabywania ubezpieczeń, tymczasem ich liczba od roku 2009 utrzymywała się na zbliżonym poziomie i wynosiła w latach 2009-2015 ok. 140-150 tys. wykupywanych przez rolników umów rocznie. Warto podkreślić, iż wielu rolników decydowało się na zakup ubezpieczenia bez dopłat z budżetu państwa.

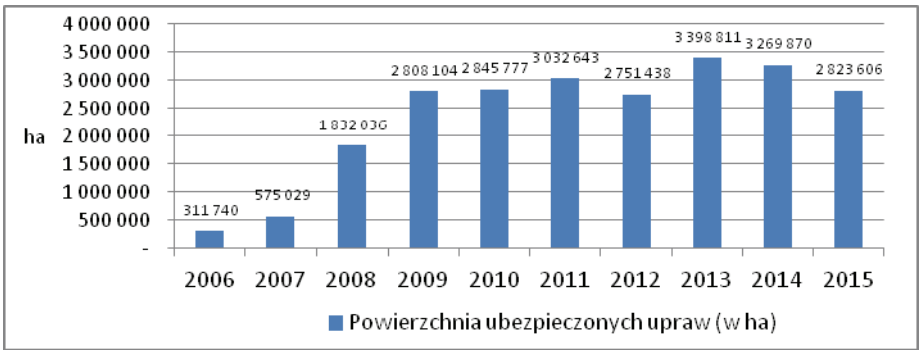

Rys. 1. Liczba wykupywanych ubezpieczeń upraw (polis) w latach 1990-2015.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (1986-2009) oraz danych ze sprawozdań zakładów ubezpieczeniowych składanych do MRiRW (2009-2015).

Dopłaty do ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich w roku 2011 wynosiły około 125 mln zł, w latach 2012-2014 kształtowały się na poziomie 160 mln zł, zaś w 2017 roku nastąpił wzrost do ponad 900 mln zł. Tak duży wzrost dopłat z budżetu państwa do ubezpieczeń upraw był m.in. wynikiem niewystarczającej kwoty w latach wcześniejszych, co skutkowało brakiem możliwości zawierania umów ubezpieczenia przez rolników. Należy jednak dodać, że czynnikami, które mogły przyczynić się do wzrostu wykorzystania środków przeznaczonych na dotację, a co za tym idzie wzrostu poziomu datacji, były zmiany, jakie dokonały się w Ustawie o dopłatach do ubezpieczeń upraw (m.in. wzrost poziomu dofinansowania składki, podwyższenie stawek maksymalnych uprawniających do dopłaty, czy też obniżenie udziału własnego producenta w szkodzie). Do roku 2010 dopłaty były wykorzystywane średnio na poziomie ok. 64% (w 2005 roku na poziomie ok. 18%, a w roku 2010 – ok. 89%).

Do roku 2008 Ustawa o dopłatach do ubezpieczeń upraw nie nakładała na rolników obowiązku wykupu ubezpieczenia. Zmiany w zakresie obowiązkowości ubezpieczeń, wprowadzone w roku 2008, zakładały ubezpieczenie 50% upraw, do których wypłacono płatności bezpośrednie do gruntów rolnych. Tymczasem powierzchnia ubezpieczonych upraw odbiegała od założeń ustawodawcy, chociaż obowiązkowość niewątpliwie miała wpływ na zwiększenie ich powszechności, co prezentuje rysunek 2. Już w roku 2008, po wprowadzeniu obowiązku ubezpieczenia, zauważa się wyraźny, ponad sześciokrotny wzrost powierzchni ubezpieczonych upraw w stosunku do roku 2006 i około trzykrotny w stosunku do 2007 roku. W roku 2015 powierzchnia ubezpieczonych upraw kształtowała się na poziomie około 3 mln ha UR i, co warto podkreślić, od roku 2013 zauważa się powolny spadek ubezpieczonej powierzchni, co może oznaczać, że pomimo obowiązku nadal duża część upraw pozostaje poza ochroną ubezpieczeniową.

Rys. 2. Powierzchnia ubezpieczonych upraw w latach 2006-2015 (w ha).

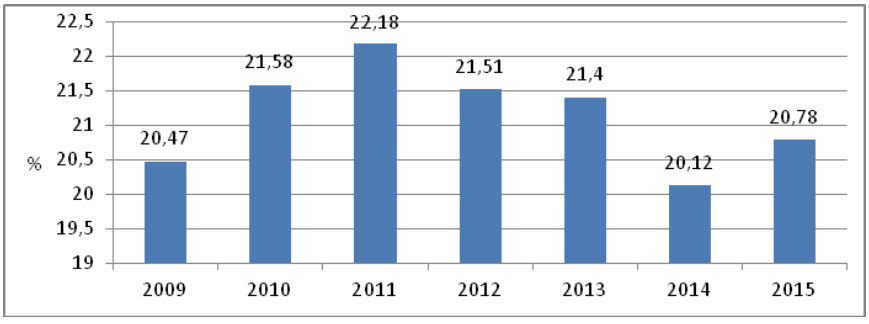
Źródło: opracowanie własne na postawie danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Pomimo zwiększenia udziału powierzchni ubezpieczonych upraw w okresie funkcjonowania ustawy, nadal daleko do założeń ustawodawcy (Uzasadnienie do projektu ustawy..., 2015), z których wynika, że w roku 2015 powierzchnia ubezpieczonych upraw powinna wynosić 3,8 mln ha, a w roku 2020 – 4,5 mln ha. W latach 2013-2015 niepokoi spadkowa tendencja, która może wynikać ze zbyt słabych bodźców do zawierania ubezpieczeń, jak również niedostrzegania bądź lekceważenia przez rolników obowiązku zawierania umów ubezpieczenia. Problem ten może wynikać z ograniczonych możliwości egzekwowania tego obowiązku. Nie dotyczy to tylko wysokości kary, która może być potencjalnie nakładana za brak ubezpieczenia (2 euro/ha). Istotą jest zwiększenie świadomości producentów na temat potrzeby ubezpieczeń, które zmniejszają negatywne skutki coraz częściej występujących klęsk żywiołowych w rolnictwie, a także zrozumienie przez rolnika faktu, że brak polisy ubezpieczeniowej powoduje obniżenie o 50% pomocy krajowej w sytuacji wystąpienia klęsk żywiołowych.

W latach 2005-2015 na usuwanie skutków klęsk żywiołowych wydano z budżetu państwa średniorocznie około 920 mln zł. Pomoc ta zwiększyła się z pozio-

mu 315 mln zł w roku 2005 do 1,0-1,4 mld zł w latach 2009-2015. Wyniki uzyskane na podstawie danych FADN wykazały, iż z pomocy na usuwanie skutków klęsk żywiołowych w latach 2009-2015 skorzystało jedynie 2600 gospodarstw, co stanowiło 3,2% podmiotów indywidualnych znajdujących się w bazie danych FADN. Dane te wyraźnie wskazują, że tylko nieliczna grupa gospodarstw skorzystała z tego rodzaju pomocy finansowej.

Dla zobrazowania skali problemu, jakim jest niska powszechność nabywania polis ubezpieczeniowych upraw, pomimo ustawowego obowiązku, posłużono się danymi FADN z lat 2009-2015. Z analizy wynika, iż jedynie około 20-22% gospodarstw mieszczących się w bazie FADN i otrzymujących płatności bezpośrednie ubezpiecza swoje uprawy (rys. 3).

Rys. 3. Udział gospodarstw ubezpieczających uprawy w liczbie gospodarstw otrzymujących dopłaty w latach 2009-2015 (%).

Źródło: opracowanie własne na postawie danych FADN.

W takiej sytuacji potrzebna jest głębsza analiza tego zjawiska i konieczność pokazania, jakie gospodarstwa ubezpieczają się najchętniej (może to dotyczyć zarówno powierzchni gospodarstwa, jak i jego położenia, typu produkcji). W celu przeprowadzenia bardziej szczegółowej analizy gospodarstwa podzielono na małe (bardzo małe, małe, średnio małe), średnie (średnio małe i średnio duże) i duże (średnio duże, duże i bardzo duże).

Wśród gospodarstw, które najliczniej wywiązują się z ustawowego obowiązku, znajdują się gospodarstwa duże i bardzo duże, w grupie obszarowej od 30 do 50 ha, w latach 2009-2015 od 25 do 28%, zaś w grupie gospodarstw powyżej 50 ha od 37 do 42% gospodarstw (tab. 1). Najgorzej wygląda sytuacja w gospodarstwach bardzo małych i małych do 10 ha UR, gdzie zaledwie od 2 do 9% gospodarstw pobierających dopłaty bezpośrednie zawierała umowy ubezpieczeniowe. Poza tym warto podkreślić, iż udział takich gospodarstw z roku na rok maleje. W gospodarstwach bardzo małych w roku 2009 ubezpieczało się prawie 6% gospodarstw, a w roku 2015 liczba ta spadła do 1,6% (tab. 1). Z kolei biorąc pod uwagę zróżnicowanie przestrzenne, jak wynika z danych FADN w 2015 r., najwięcej ubezpieczeń upraw zawarły gospodarstwa w województwie kujawsko-pomorskim (50,1%) i opolskim (34,5%). Najmniejszym zainteresowaniem cieszyły się

ubezpieczenia w województwie podlaskim (5,1%), łódzkim (5,9%) i mazowieckim (6%). Sytuacja ta wynika z faktu, iż w gospodarstwach o niższym udziale ubezpieczeń upraw dominującym kierunkiem produkcji jest produkcja zwierzęca, co znacznie ogranicza potrzebę nabywania tego typu polis.

Tabela 1

Udział gospodarstw ubezpieczających uprawy w liczbie gospodarstw otrzymujących dopłaty w podziale na grupy obszarowe w latach 2009-2015 (%)

Powierzchnia UR	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bardzo małe (<=5 ha)	5,52	5,95	5,56	5,53	3,77	2,94	1,55
Małe (5<=10 ha)	8,63	9,16	9,28	7,01	6,92	6,86	6,56
Średnio małe (10<=20 ha)	12,99	14,60	13,59	13,14	14,13	12,16	12,88
Średnio duże (20<=30 ha)	20,20	21,39	20,47	19,12	17,40	17,92	18,04
Duże (30<=50 ha)	25,66	26,12	27,94	27,80	27,86	25,94	26,38
Bardzo duże (>50 ha)	37,13	38,51	42,07	38,72	39,96	37,89	38,05
RAZEM	20,47	21,58	22,18	21,51	21,40	20,12	20,78

Objaśnienia: 100% = liczba gospodarstw w danej grupie obszarowej.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN 2009-2015.

W roku 2017 przeprowadzono pogłębione badania w 120 gospodarstwach rozmieszczonych równomiernie na obszarze całej Polski i należących do bazy danych FADN. Badania dotyczyły wskazania czynników skłaniających rolników do zawierania umów ubezpieczenia. Badania zostały zrealizowane na podstawie kwestionariusza wywiadu przeprowadzanego przez doświadczonych doradców ODR. Respondentów podzielono na dwie grupy, według dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego i według powierzchni UR posiadanego przez gospodarstwo. Grupy te zostały dodatkowo podzielone za pomocą mediany na dwie podgrupy: gospodarstwa o wyższych i niższych dochodach oraz gospodarstwa mniejsze i większe obszarowo. Ankietowani mogli wskazywać więcej niż jedną odpowiedź.

Jak pokazują analizy, najważniejszym czynnikiem wskazywanym przez ankietowanych jako powód zawierania umowy ubezpieczeniowej były powtarzające się coraz częściej klęski żywiołowe (tak odpowiedziało 79,5% ankietowanych). Dużą świadomością w tym zakresie wykazali się właściciele gospodarstw o wyższych dochodach powyżej 156,5 tys. zł (tab. 2).

Drugim czynnikiem najliczniej wskazanym przez respondentów było bezpieczne, zgodne z zapisami ustawowymi, korzystanie z dopłat bezpośrednich. Rolnicy mieli świadomość, iż w praktyce brak zawarcia umowy ubezpieczeniowej nie ogranicza prawa do płatności bezpośrednich, a jedynie zmniejsza możliwość korzystania z pomocy publicznej z tytułu wystąpienia klęsk żywiołowych.

Tabela 2

Czynniki skłaniające rolników do zakupu dotowanych przez państwo ubezpieczeń upraw

Wyszczególnienie	Według dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego		Według powierzchni UR		% odpowiedzi w całej badanej grupie rolników
	o niższych dochodach (poniżej 156,5 tys. zł)	o wyższych dochodach (powyżej 156,5 tys. zł)	mniejsze obszarowe (poniżej 91,6 ha UR)	większe obszarowo (powyżej 91,6 ha UR)	
Składki ubezpieczeniowe są na rozsądnym poziomie	9,1%	6,8%	11,4%	4,5%	15,9%
Nie chcę ryzykować, bo dużo jest zagrożeń, a szczególnie pogodowych	34,1%	45,5%	36,4%	43,2%	79,5%
Mam napiętą sytuację finansową i boję się dodatkowych strat	9,1%	9,1%	9,1%	6,8%	15,9%
Wymagał tego bank i/lub Agencja Nieruchomości Rolnych	2,3%	2,3%	2,3%	2,3%	4,5%
Chcę bezpiecznie korzystać z dopłat bezpośrednich	13,6%	13,6%	9,1%	20,5%	29,5%
Mało jest instrumentów zarządzania ryzykiem	2,3%	2,3%	0,0%	4,5%	4,5%
Inne (jakie?)	0,0%	2,3%	0,0%	2,3%	2,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety opracowanej przez ZFR IERiGŻ i przeprowadzonej w gospodarstwach FADN w roku 2017.

Podsumowanie

Coraz częściej powtarzające się niekorzystne warunki pogodowe i klęski żywiołowe powodują, iż prowadzenie działalności rolniczej staje się bardzo trudne i ryzykowne. Mimo tych zagrożeń w dalszym ciągu wielu rolników nie decyduje się na ubezpieczanie swoich upraw. Postawiona w artykule hipoteza mówiąca o tym, iż wprowadzona Ustawa o ubezpieczeniu upraw i zwierząt gospodarskich zwiększyła zainteresowanie rolników ubezpieczeniami upraw, nie została potwierdzona. Jak pokazały dane MRiRW, powierzchnia ubezpieczonych upraw w roku 2015 stanowiła jedynie 2,8 mln ha. Jaka jest więc przyczyna istniejącej sytuacji? Trzeba zastanowić się, czy zakłady ubezpieczeń oferują polisy zgodne z oczekiwaniami rolników. Przeprowadzone analizy wskazały, że ograniczony poziom zawieranych umów ubezpieczeniowych z dopłatami może wynikać z niewystarczających środków budżetowych przeznaczonych na ten cel. W roku 2016 pieniądze na dopłaty do ubezpieczeń rolniczych skończyły się w listopadzie, a przeznaczono na ten cel ponad 200 mln zł. W takiej sytuacji rolnicy, którzy chcieli ubezpieczyć swoje uprawy

pod koniec roku, nie mogli skorzystać z dotowanych ubezpieczeń. Niestety w latach 2016 i 2015 nastąpiły poważne szkody w uprawach głównie w wyniku złego przezimowania i suszy, co także miało wpływ na podwyższenie składek przez firmy ubezpieczeniowe i przełożyło się na mniejszą liczbę zawieranych umów. Jak pokazały pogłębione badania przeprowadzone przez IERiGŻ-PIB w roku 2017, najważniejszym czynnikiem skłaniającym do zakupu ubezpieczeń przez rolników było ograniczenie ryzyka z tytułu zjawisk pogodowych (80%), zaś 30% wskazało na „bezpieczeństwo korzystania" z dopłat bezpośrednich. Obowiązek ustawowy stanowi zatem istotny, choć nie najważniejszy czynnik motywujący rolników do zawarcia umowy ubezpieczeniowej. Badania potwierdziły, że powierzchnia ubezpieczonych upraw po roku 2007 co prawda zwiększyła się, ale wzrost był znacznie niższy, niż wynikałoby z zamierzeń ustawodawcy. Sytuacja ta wyraźnie wskazuje, że przyczyn niewypełniania obowiązku ustawowego należy szukać głębiej, m.in. w zbyt niskich i nieumiejętnie egzekwowanych karach za brak posiadania polisy, czy też równoległym funkcjonowaniu wysokiego wsparcia w sytuacji wystąpienia klęski żywiołowej. Można przypuszczać, że obniżenie pomocy krajowej o 50%, w przypadku braku ubezpieczenia, nie stanowi wystarczającego impulsu do zawierania umów. W tym obszarze potrzebne są jednak głębsze analizy, które wyraźnie wskażą, jakie gospodarstwa nie stosują się do ustawowego obowiązku. Problem ten bowiem można rozwiązać m.in. poprzez skorelowanie wypłaty dotacji bezpośredniej z wykupieniem polisy ubezpieczeniowej. Należy jednak brać pod uwagę fakt, że w Polsce liczną grupę gospodarstw stanowią gospodarstwa nietowarowe, dlatego pożądane byłoby wprowadzenie limitów (np. wielkości ekonomicznej gospodarstwa, poziomu dochodów), które zwalniałyby z obowiązku wykupu polisy i nie ograniczały dostępu do dopłat bezpośrednich, czy też wsparcia klęskowego.

Analiza systemów ubezpieczeń rolnych w wybranych krajach UE wskazuje na duże różnice w tym obszarze pomiędzy poszczególnymi państwami. Na przykład w Niemczech w obszarze ubezpieczenia upraw obowiązuje jedynie system ubezpieczeń prywatnych, podczas gdy w Hiszpanii czy we Francji funkcjonują systemy z dotacją z budżetu państwa. Jednak dążenie do zwiększenia powierzchni ubezpieczonych upraw istnieje nie tylko w Polsce, ale także w innych krajach Unii Europejskiej, np. we Francji. Tam także mimo wieloletnich doświadczeń w tym zakresie i stosowanych dopłat państwa do składek, powierzchnia ubezpieczonych upraw utrzymuje się na niskim, niesatysfakcjonującym poziomie. Co więcej wszelkie zmiany, jakie dokonują się w systemach ubezpieczeniowych wybranych krajów UE są adaptowane przez rolników bardzo powoli, podobnie jak w Polsce.

Literatura

Agrosequro. Pobrane z: http://agroseguro.es/agroseguro/quienes-somos/introduccion-y-objetivos/introduction-and-objectives (data dostępu: 15.10.2017).

Arrow, K.J. (1979). *Eseje z teorii ryzyka*. Warszawa: PWN.

Banasiński, A. (1996). *Ubezpieczenia gospodarcze*. Wyd. 2. Warszawa: Poltext.

Cantillon, R. (1938). *Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu (Essai sur la nature du commerce en général)*. Tłum. W. Zawadzki. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

Enjolras, G., Santeramo, F.G. (2016). An innovation in risk management in the French agriculture: a baseline crop insurance. *Agriregionieuropa,* z. 12, nr 47. Pobrane z: https://agriregionieuropa.univpm.it/it/content/article/31/47/innovation-risk-management-french-agriculture-baseline-crop-insurance (data dostępu: 20.11.2017).

Friedman, M., Savage, L.J. (1948). The Utility Analysis of Choices Involving Risk. *Journal of Political Economy*, z 56, nr 4, s. 279-304.

GUS (1986-2009). *Rocznik Statystyczny*. Warszawa.

Karczmarek, T.T. (2005). *Ryzyko i zarządzanie ryzykiem. Ujęcie dyscyplinarne*. Warszawa: Difin.

Knight, F.H. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston: Schaffner &Marx. Pobrane z: http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html.

Landreth, H., Colander, D.C. (2005). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: PWN.

Lange, O. (1967). *Optymalne decyzje. Zasady programowania*. Warszawa: PWN.

Lipińska, I. (2016). Prawno-ekonomiczne aspekty problematyki ograniczania ryzyka w produkcji rolnej na przykładzie rozwiązań w wybranych państwach. *Zeszyty Naukowe SGGW, Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 16, z. 3. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, s. 264-266.

Mahul, O., Stutley, C.J. (2010). *Government Support to Agriculture Insurance: Challenges and options for developing countries*. Washington: The World Bank.

Miller, M.H., Modigliani, F. (1958). The Cost of capital, Corporation finanse and the Theory of Investment. *American Economic Review*, z. 48, s. 261-297.

Minc, B. (1997). *Systemy ekonomiczne*. T. 2. Warszawa: PWN.

Renn, O. (1992). Concept of Risk: A Classification. W: S. Krimsky, D. Golding (red.), *Social Theories of Risk*. (s. 53-79). Westoport-London, [za:] Ł. Trembaczowski, *Zaufanie i ryzyko w doświadczeniu przedsiębiorców*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice 2016.

Risk management schemes in EU agriculture. Dealing with risk and volatility. EU Agricultural Markets Briefs, no. 12/September 2017, European Commission.

Ronka-Chmielowiec, W. (2002). *Ryzyko jako przedmiot ubezpieczenia*. W: W. Ronka-Chmielowiec (red.), *Ubezpieczenia. Rynek i ryzyko* (s. 129-145). Warszawa: PWE.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (art. 36 UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005. (OJ L 347, 20.12.2013, s. 487-548).

Sprawozdania zakładów ubezpieczeniowych składane do MRiRW, Warszawa 2009-2015.

Sulewski, P. (2015). *Ekonomiczny wymiar ryzyka produkcyjnego w rolnictwie*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Thünen, von J.H. (1910). *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschauft und Nationalökonomie*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 roku o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (Dz.U. nr 150, poz. 1249 ze zm.).

Ustawa z dnia 7 marca 2007 roku o zmianie ustawy o dopłatach do ubezpieczeń upraw i zwierząt gospodarskich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 49 poz. 328).

Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich oraz ustawy o zmianie ustawy (Dz.U. poz. 706).

Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich z projektem aktu wykonawczego. Druk nr 3247, Warszawa 2015.

Willett, A.H. (1951). *The Economic Theory of Risk and Insurance*. Illinois: The S.S. Huebner Foundationfor Insurance Education, University of Pensylwania.

Wojciechowska-Lipka, E. (2013). Przegląd systemów ubezpieczeń gospodarczych w rolnictwie w wybranych krajach europejskich. W: A. Wicka (red.), *Czynniki i możliwości ograniczania ryzyka w produkcji roślinnej poprzez ubezpieczenia* (s. 126-146). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Zabielik, S. (2003). *Myśli i ludzie. Adam Smith*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Zagórski, M., Mankowicz-Lomott, M., Łyskawa, K. (2013). Modyfikacja systemu ubezpieczeń upraw w Polsce, Forum Inicjatyw rozwojowych, Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej. Pobrane z: http://www.efrwp.pl/dir_upload/download/thumb/3182d23f34bd60ceab3dbc62cb0d.pdf (data dostępu: 12.08.2017).

DIRECT PAYMENTS VERSUS SUBSIDIZED CROP INSURANCE IN AGRICULTURE

Abstract

The article presents types of subsidized crop insurance in agriculture. The purpose of the study was to discuss changes in the area of insured crops in 2009-2015 and to show the link between the introduction of the crop insurance law and the actual level of insurance contracts concluded by farmers. The study attempted to answer the question whether, the principle of compulsory insurance connected with the receipt of direct payments increased the interest of farmers in state-subsidized insurance. The article used data from Statistical Yearbooks of Central Statistical Office, reports of insurance companies submitted to the Ministry of Agriculture and Rural Development and FADN (Farm Accountancy Data Network). The analysis covered detailed FADN agricultural accounting data for 2009-2015.

Keywords: agriculture, risk, insurance, farmers, direct payment, European Union, Poland.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 27.03.2018.

O ile nie jest to stwierdzone inaczej, wszystkie materiały na stronie są dostępne na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB.